

Naše more¹

Tisuće smo godina na ovom moru, na ovim klisurama, u burama i olujama, na suncu i mjesecu, na valovima silnim i divnoj tišini, ujedinivši u sebi svu tradiciju Mediteranaca, Prailira, Ilira i Grka, Neretljana, Travunjana, Dukljana i Hrvata!

Sinovi smo onih koji su gospodovali ovim morem već pred pet tisuća godina, koji su trajno na njemu takvi ostali i, odbijajući tuđinske nasrtaje, koji su izvana dolazili, čvrsto branili ove obale kroz tisućljeća.

Nosili su naši djedovi i pradjedovi razna imena, koja su ulijevala strah i trepet onima koji nisu priznavali njihovu dominaciju na njihovu moru; nazivali su ih ilirskim, neretljanskim, omiškim gusarima, uskocima, govorili su o njima kao pljačkašima, kao ljutim i nesmiljenim razbojnicima, ali su oni zapravo samo bili. nepokolebivi branitelji svojih i naših prava na ovome moru od stranaca koji nisu htjeli priznavati da je ono njihovo i da oni imaju svoja prava na njemu.

Demetrije Hvaranin, Družak i Ljutislav Neretljani, nekoliko Kačića, Matij Ivanić, Juraj Daničić, Juriša Senjanin i toliki drugi vođe su i stvaratelji onih naših mornarica koje su odgovarale tadašnjim prilikama. Oni su bili i njihovi komandanti i neustrašivi borci na našem moru, čuvajući, kad nisu mogli gospodariti cijelim morem, bar dio njegov slobodnim.

Naša mornarica nikla je u kraju u kojem su ilirski pomorci svjesni svoga gospodstva na ovome moru ugrožavali interese Rima, pobjednika nad najvećom dotadašnjom pomorskom snagom - Kartagom, u kraju u kojem je Demetrije stvorio ilirsku mornaricu da njom krene na pobjedonosan put u Jonsko more, u kojem su Neretljani sprečavali Veneciji slobodnu plovidbu Jadranskim morem i pobijedili u nekoliko navrata njene pomorske ekspedicije pa je prisilili, nju najveću pomorsku silu srednjovjekovnog Mediterana, da im plaća danak za slobodnu plovidbu po njihovu moru. U tom su kraju njihovi potomci Kačići prihvatili njihove nazore i njihovu svijest da im to more pripada, pa su u XIII i XIV stoljeću stvarno držali pod svojom kontrolom ovo more.

Borba za našu obalu i za naše more započeta je u onom trenutku kada su stranci koji su dolazili s mora htjeli našu obalu iskoristiti trajno za sebe, da onim našim precima koje su na njoj zatekli postanu gospodari. Dok je naseljavanje inozemnog elementa na pojedine točke naše obale bilo očito samo ograničeno na postavljanje pojedinih uporišta za trgovinu između stranih obala i naše, za sklonište inozemnih lađa u našim lukama,

¹ Tekst je objavljen kao uvodni članak u prigodnom izdanju Pomorskog zbornika, Zadar: *Institut za historijske i ekonomske nauke, Knj. 1., 1962.*

tadašnji su stanovnici naše obale to mirno gledali, i vjerojatno čak i podupirali, videći u tom i svoj interes. Bilo je to možda još u VII., a svakako u VI. i V. stoljeću pr. n. e., kako nam to pokazuju nalazi na Visu, Korčuli, u Solinu, u Vizačama i drugdje. Tada su, čini se, nastale grčke kolonije Korkyra Melaina na današnjoj Korčuli, Herakleia na našoj obali između Trogira i Šibenika, Nesakij na mjestu današnjih Vizača i Picugi nedaleko od Poreča. Te su kolonije obavljale živu trgovačku razmjenu robe s grčkim svijetom u južnoj Italiji i na Balkanskom poluotoku. Na rijeci Neretvi, na mjestu današnjega Vida, cvao je ilirsko-grčki emporij Narona.

Ali, kada su Iliri koji su sa svojim srodnicima Istrima, Liburnima i drugima nastavali na obali od današnjeg Tršćanskog zaljeva do Epira - osjetili da grčki element, osim trgovačke razmjene, ide i za političkim ciljevima, oni su se energično tome oduprli. Započeli su krvavu borbu s ciljem da istjeraju uljeze sa svoje obale i sa svoga mora.

Kada su se god. 385/4, pomognuti od sirakuškog vladara Dionizija starijega, kolonisti s otoka Parosa u Egejskom moru naselili na naš Hvar (Far), nisu se dotadašnji stanovnici otoka Fara, Iliri, nikako usprotivili toj novoj naseobini. Ali, kada su novi doseljenici utvrdili svoj grad i vjerojatno počeli prisvajati njegova okolna polja, shvatili su farski Iliri da se tu radi i o nečem drugom, a ne samo o trgovačkim vezama između Grka i njih i g. 384. pr. n. e. oni napadoše Grke s namjerom da ih protjeraju s Fara. Ali su farski Grci uspjeli ostati, pošto im je s Visa prispjela u pomoć sjajno opremljena flota Dionizijevih trijera. Ona je uništila veliku ilirsku mornaricu koja je došla u pomoć svojim suplemenicima farskim Ilirima.

Bio je to prvi otpor stanovnika naših obala i prvi poznati sukob između njih i došljaka s mora. U silnom elanu skupilo se stotine malih ilirskih brodova, sa 10.000 boraca punih borbene svijesti, da istjeraju uljeze. Oni su svladani u neravnoj borbi, ali su nam ostavili u amanet da je potrebno svim snagama braniti ovo more, od svakoga tko bi htio da nam ga otme. Pet tisuća Ilira našlo je tada smrt u kanalu između Brača i Hvara, a dvije tisuće palo ih je u ropstvo. Prvi su to poznati nam heroji koji su za obranu našega mora svoje živote dali.

Preko jednoga stoljeća bili su farski Grci neprijeporni gospodari otoka Fara, a na Visu je gospodovao grčki grad Issa, koji je osnivao svoje kolonije unutar ilirskog teritorija, dok se polovinom III. stoljeća pr. n. e. nije na našem primorju, od Cetine do Boke kotorske i od Boke kotorske do epirskih granica pojavila velika ilirska država, pod vodstvom onih Ardiejaca, u koje su se ubrajali i stanovnici naših srednjodalmatinskih otoka. Mlada i snažna ilirska država, vođena svojim poduzimljivim kraljem Agronom, odlučila je da sve grčke gradove unutar svoga teritorija i politički uklopi u svoj teritorij, milom ili silom, i da se tako otrese političkih makinacija stranog elementa unutar svoga narodnog tijela. To joj je uspjelo s Farosom. Faros je sačuvao svoju unutarnju autonomiju, svoje dotadanje uređenje, ali je priznavao ilirskog kralja za svoga vrhovnog gospodara, a ilirsku državu kao svoju. Tako je Hvaranin, Grk, Demetrije bio odani vojnik kralja Agrona i admiral ilirske ratne mornarice. Agronovu vlast priznavala je i Korkira Melaina (Korčula). Kad je Issa odbila poziv da i ona to učini, Agron ju je

podsjeo svojom mornaricom da je silom osvoji. Tako je počeo sukob između onih došljaka koji nisu htjeli ući u sklop ilirske države i Ilira. U takvim su prilikama Isejci potražili sebi saveznike.

S druge strane su Iliri, držeći ovo more svojim, na njemu gospodarili po miloj volji i pljačkali i isejske lađe i lađe drugih grčkih država, a i italske lađe kojih je lučki grad bio pod rimskom vlašću. U to je Issa godine 231. sklopila s Rimom savez i tako uvukla svoj grad u izvjesne političke obveze prema Rimu, a Rim stekao prvog saveznika na Balkanskom poluotoku, bez rata i bez krvi, ali uz obvezu da mu pomogne u borbi protiv Ilira. Predviđanja farskih Ilira su se obistinila. Strani elemenat, koji se nije htio sroditi s domaćim, pozvao je stranca, Rim, da mu pomogne i tako mu prvi omogućio i uputio ga da svoje interese, koji su dotad bili okrenuti Tirenskom moru, južnoj Italiji, Siciliji i Sardiniji usmjeri i prema Istoku, prema Balkanskom poluotoku. Tužbe italjskih trgovaca na Ilire zbog gusenja na Jadranskom moru, poduprte traženjem Isejaca za pomoć protiv Ilira, koji su i poslije smrti kralja Agrona njihov grad posjedali, dovele su do rimsko-ilirskog rata god. 230/29.

Odgovor koji je nasljednica Agronova Teuta dala rimskim i isejskim poslanicima, koji su tražili da ona zabrani svojim podanicima pljačkanje italjskih lađa na Jadranskom moru i da opozove svoju flotu koja je podsjedala Issu, jasno pokazuju koliko je bila svijest u Iliri da su jaki i na kopnu i na moru da odoli svakom pa i rimskom napadu.

I rat je planuo. Snažna ilirska flota podsjedala je i dalje Issu, a Teutin admiral hvarski Grk Demetrije, sposoban i poletan, hitao je s velikom ilirskom mornaricom put juga da osvoji tamošnje grčke gradove unutar ilirskog teritorija, Apolloniju i Epidamnos.

Osvojivši Korkiru (Krf) Demetrije je na njoj postao Teutin namjesnik, čuvajući s nje ilirske interese pred samim ulazom u Jadransko more.

Ali se još prije toga, osjećajući se ugrožena, Korkira obratila na sve strane za pomoć, pa i Rimu u kojemu je već bilo odlučeno da se intervenira na Jadranu i napadnu Iliri na moru i na kopnu s velikim snagama i odlučno.

Dvije stotine rimskih lađa, koje su bile najsuvremenije opremljene u brodogradilištima grčkih gradova na Siciliji i južnoj Italiji, isplovilo je iz Tirenskoga mora i kretalo prema Iliriji i Korkiri, dok je kopnena vojska nadolazila u Brundizij da bude prebačena u Iliriju.

U takvim prilikama stupi Demetrije u pregovore s Rimljanima i predade im Korkiru, siguran da je pred tolikom rimskom pomorskom silom ne može braniti. I Teuta je bila prisiljena na mir, uz velike ustupke Rimu. Od otoka Hvara i većine ilirskog teritorija stvorio Rim jednu vazalnu državu i predade je Demetriju da njome s Fara vlada. Bilo je to godine 229. pr. n. e.

Možda je predaja Korkire Rimljanima, izvršena pred opasnošću sigurnog poraza od goleme rimske flote, bila samo zbog predaha i da se u pravi čas spremi otpor pa Demetrije glumio pred Rimljanima da dobije državu, pod njihovim protektoratom?

Događaji koji su se zbili sedam godina kasnije, to bi dali naslutiti.

Tada je, godine 222. pr. n. e., Demetrije Hvaranin, koji je stalno jačao svoju vojsku i mornaricu, sklopio savez s Antigonom Dosoanom, pomagao ga u borbi protiv Spartanaca, sklopio prijateljstvo sa Skerdilaidom, najutjecajnijim čovjekom u ilirskoj državi, oženio se Triteutom, majkom malodobnog ilirskog kralja Pinesa i onda god. 220. pr. n. e. krenuo zajedno sa Skerdilaidom, sa 90 lađa, na jug, prešao zabranjenu liniju, Lissos, i doplovio sa svojom mornaricom pred Pilos u Meseniji, a zatim zaplovio u Egejsko more, kao saveznik Makedonije!

Bio je to doista odvažan i smion pothvat. Demetrije je rušio sve što je Rim stvorio da sputa Ilire. On se, saveznik Rima, potpuno priključio Ilirima, kršio obaveze ugovorom preuzete, osvajao gradove koji su bili od Rimljana zauzeti i njima podložno i konačno, zajedno sa Skerdilaidom, kao saveznik Makedonije s ratnom flotom ušao u Egejsko more. Možda je Demetrije htio iskoristiti zauzetost Rima u borbi s Galima u Padskoj nizini (225-222. god. pr. n. e.), možda je on već tada stajao u dogovoru s Kartagom i maštao o svom velikom planu Mediteranske koalicije protiv Rima što će je kasnije i ostvariti!

Rim je brzo reagirao, vjerojatno na poticaj Isse, i pozva Demetrija na opravdanje u Rim. On se tom pozivu nije odazvao, uzdajući se u svoju snagu i snagu svojih prijatelja i saveznika. Bio je to doista grandiozan gest, pun patriotizma i junaštva koji je izazivao nov rat s Rimom.

I do rata je došlo, ali ne u času kada je Demetrije računao. Hanibal je poduzeo napad na Sagunt na Pirinejskom poluotoku, ali je on do Italije bio još daleko, a Antigon Dosoan Demetrijev saveznik na Balkanu upravo je tada umro. Demetrije je ostao sam sa Skerdilaidom. Protiv njega je bio Rim, već dvadeset godina gospodar cijele Italije, cijele Sicilije i Sardinije, a sada pobjednik nad Galima, s mornaricom spremnom za nov sukob s tada najjačom pomorskom snagom svijeta, Kartagom. Rim poslao na Demetrija jaku mornaricu pod komandom obaju konzula: Lucija Emilija Paula i Marka Livija Salinatora. Rimska ekspedicijska vojska iskrcala se u današnjoj Albaniji, negdje na jugu Skadarskog jezera, zauzela grad Dimal, a onda flota zaplovila put Farosa (Hvara), kamo se bio Demetrije povukao, jednim lukavim manevrom potuče Demetrija pred samim gradom Farosom, i grad zauze. Demetriju uspije umaknuti na susjedno kopno, a onda preko Ilirije k makedonskom mladom kralju Filipu V.

Faros je bio porušen, a Demetrijeva država, koja je obuhvatala - prema svjedočanstvu Polibijevu - najveći dio ilirske nekadašnje države, bila jednostavno priključena rimskoj republici. Rim je čvrsto koraknuo na Balkanski poluotok i ustalio se na njem u god. 219.

Bitka za gospodstvo na Jadranu bila je završena. Započela je borba za gospodstvo na Balkanskom poluotoku. U njoj će Demetrije Hvaranin, kao savjetnik i prijatelj mladog makedonskog kralja Filipa V, igrati veliku i značajnu ulogu.

Ali, mada je Jadransko more u svoj svojoj dužini godine 219. došlo pod vlast Rima, a ilirska država skućena na vrlo ograničen teritorij, bez svoje jake i organizirane mornarice, Rim nije bio i stvaran gospodar sve zapadne obale Jadranskoga mora, a nikako, pak, ne one koja se pružala od ušća Neretve na sjever.

Pedeset godina poslije Demetrijeva poraza pred Farosom , godine 168. pr. n. e., Rimljani su napali ilirskog kralja Gentija, saveznika makedonskog kralja Perzeja, posljednjeg branitelja Balkanskog poluotoka od rimske dominacije. I ponovo je Issa, još uvijek stran elemenat koji se nije dao asimilirati, unutar ilirskog kompaktnog područja, bila ona koja je podstaknula Rim i pomogla mu u akciji protiv Gentija. Tada je silna rimska snaga brzo slomila i Gentijeve i Perzejeve vojske i nametnula god. 167. pod Skadrom (Scodra) Ilirima svoju volju, rascijepala i posljednji ostatak njihove države i učvrstila se, definitivno, na Balkanu. Ilirska država kao takva nije više postojala, nego samo pojedina plemena sa svojom plemenskom vladavinom, pod kontrolom Rima.

Međutim, nisu Rimljani ni tada pokorili ona plemena koja su nastavala sjeverno od Neretve, Ardiejce i Delmate, nije im to uspjelo ni nakon rata na Delmate god. 156. pr. n. e., kada su im popalili glavni grad Delminij i prisilili ih na mir. A na neobuzdane su Ardiejce, koji su i pored svih rimskih zabrana i dalje gospodarili po Jadranu pljačkajući i isejske i rimske lađe i lađe rimskih podanika, Rimljani su povelili rat god. 135. pr. n. e. Rimska mornarica , tada savršeno uređena, potpomognuta i od isejske koja je također bila tada u snazi, slomila je junački otpor ardiejskog brodovlja. Iskrcavši se na današnje Makarsko primorje, rimska je vojska pohvatala one Ardiejce koje je zatekla i preselila ih sve u unutrašnjost gdje su, nenavikli kraju, a daleko od mora, izumrli.

Ali Rimljani svejedno još nisu bili gospodari istočne obale Jadranskoga mora. Protiv njih će se dalje gotovo 150 godina boriti Delmati, u kraju od Krke do Neretve, da onda u velikom ustanku, pod vodstvom Batona god. 6-9. n. e. zaprijetu samome gradu Rimu, i u odlučnoj i junačkoj borbi god. 9. budu slomljeni.

Od tada dalje Jadransko je more pet stoljeća u vlasti Rima. Od dvije rimske ratne luke jedna je Ravenna na Jadranskom moru . Odatle velika rimska flota krstari Jadranom ne zbog straha ili opreznosti od neprijatelja, kojih na Jadranu tada ona i nema, nego da ga čuva od gusara i da bude spremna da upravo u vezi s gusarenjem intervenira na cijelom Mediteranu.

Nekada jaka isejska mornarica više ne postoji. S porazom Pompejeve flote pred Scedrom god. 47. poražena je i Issa, Pompejev saveznik, i od slobodne države, rimskog saveznika, pretvorena u rimski podanički grad. Ali uza sve to postoji još harem dva stoljeća brojna isejska trgovačka mornarica, a grad i u novim prilikama cvjeta.

Rimski primorski gradovi sa statusom kolonija: Pola, Jader, Salona, Narona, Epidaurns, kao i oni sa municipalnim statutom: Parentium, Flanona, Tarsatica, Senia, Tragurium i dr. samo su luke u koje zalazi rimska flota, ali su to izrazito rimski gradovi koji sa svojom ilirskom okolicom nemaju zajedničkog nacionalnog života, mada se nalaze u istim administrativnim jedinicama i dolaze u iste centre na sud.

Pomorskog duha u tim gradovima nema, a delmatski i ostali ilirski mornari služe u velikim rimskim flotama, i u ravenskoj i u misenskoj, ali samo kao rimski, a ne kao ilirski državljani.

Uspavana leži naša pomorska svijest duge vjekove, a lađe, koje se i dalje grade u našim brodogradilištima, služe samo malom transportu od jedne do druge naše luke. Velika se trgovina nalazi u rukama rimskih trgovačko-pomorskih kompanija.

Krajem VI. i početkom VII. stoljeća dopriješe Južni Slaveni na obale Jadrana, u Istri, na Hrvatskom primorju, u Dalmaciji, a već god. 642. prelaze oni preko jadranskoga mora »s mnoštvom lađa« i iskrcavaju se kod Seponta, ratnički opremljeni i s namjerom da pljačkaju. Mi ne tvrdimo da su lađe na kojima su prešli Jadran sami sagradili, kao ni to da su oni na njima bili kapetani i mornari. Više je nego vjerojatno da su to bili pokoreni starosjedioci, Iliroromani. Ali je doista divljenja vrijedan takav podvig naroda koji je u to davno doba došao na naše more i na njemu trajno ostao do danas!

Poslije toga dvije stotine godina mi ne doznajemo ništa ni o Slavenima na Jadranu ni o njima kao pomorcima na ovome moru.

U to je vrijeme na cijeloj našoj obali nastajala ne samo simbioza starih Iliroromana i Ilirogrka s raznim slavenskim plemenima: Hrvatima, Neretljanima, Travunjanima, Dukljanima nego su Slaveni sve više i sve temeljitije preuzimali i njihovo pomorsko znanje, tisućljeća staro, i njihovo poznavanje brodogradnje, navigacije i svega onoga što pomorcu treba. A kada se to spojilo sa smjelim prkosom vjetrovima i valovima, burama i olujama, svijest o tome da Jadransko more njima pripada, usađena nekada u dušama starih Ilira, bila je izgrađena, da više nikada u njima ne utrne.

U osvitku IX. stoljeća krstare Jadranom brze lađe Hrvata i Neretljana koji su se iz svojih mnogobrojnih luka na otocima i na susjednom kopnu zalijetali na more i zaustavljali, milom ili silom, svaku lađu koja je htjela ploviti po Jadranu i tražili od nje da im plati odštetu. A ako to njezini kapetani i mornari nisu htjeli, oni su ih na to prisilili. Kao nekad Rimljani, sada su to Mlečani nazivali gusarenjem, umjesto da su priznali vlast onih kojima je to more stvarno pripadalo.

Još do tada doista mali grad na lagunama, Venecija, ojačana pod vladavinom svoga dužda Petra Trandenika, koji je stvorio njenu mornaricu gradnjom tada suvremenih lađa, držala je da ona treba imati punu slobodu plovidbe po Jadranskom moru, a kako je bila jaka i brojem i suvremenošću svojih brodova, ona je vjerovala da je u stanju tu slobodu i silom dobiti. Štaviše, dužd Petar Trandenik je namjeravao to postići osvajanjem istočne obale Jadrana. I on god. 839., tri godine posto je postao mletački dužd, krene sa sjajnom flotom na Hrvate i Neretljane. Ali kao neosvojivi bedem stajale su pred našom obalom flote Hrvata i Neretljana, velike brojem, snažne i svojim jedinicama i svojim mornarima. I on se ne usudi zametnuti bitku, nego se odluči na mir koji je god. 839. sklopio u Sv. Martinu Poljičkom s hrvatskim knezom Mislavom, a na jednom neretljanskom otoku s neretljanskim knezom Družakom. Ali Neretljani nisu prihvatili sklopljeni mir. Već iduće 840. godine dužd Petar Trandenik povede na njih novu flotu. U pomorskoj bici, koja se zametnula negdje pred dalmatinskim otocima, bila je Trandenikova flota poražena od neretljanske koju je vodio neretljanski knez Ljudit.

Bila je to prva pobjeda slavenskih mornara nad strancima koji su nadirali s mora, prva sjajna afirmacija one dominacije na Jadranu koja je stvarno postojala. Pobjeda neretljansko g brodovlja nad mletačkim pod komandom onog istog dužda Trandenika koji je te iste godine sudjelovao sa svojom mornaricom u bizantinskoj floti, kada je napala Saracene, osigurala je i Neretljanima i Hrvatima dominaciju na njihovu moru i razglasila širom Mediterana kako na istočnoj obali Jadrana postoje jake flote koje

brane svoje i kojih se treba čuvati.

Četvrt stoljeća nakon te neretljanske pobjede i hrvatskog otpora pokušala je ponovo Venecija, god. 865., svojom mornaricom slomiti Hrvate, ali je njezina navala naišla na jak otpor hrvatske mornarice pod knezom Domagojem. Njega sam papa poziva da ukroti svoje ljude da ne napadaju lađe koje Jadranom plove, a Mlečani ga nazivaju »najgorim slavenskim vojvodom«. Hrvatska je mornarica bila tada silna i moćna. Uz njenu pomoć, pod komandom samoga Domagoja, uspije caru Ludoviku osvojiti Bari, god. 869.

Tada je hrvatska mornarica doista vladala Jadranom, usprkos i Veneciji i papi. Papa je lukavim riječima nastojao Domagoja prikloniti da svojim ljudima zabrani napadati lađe koje plove Jadranom, zaboravljajući pritom da bi te lađe mogle slobodno ploviti po Jadranu ako bi priznale gospodstvo Hrvata na njemu i prema tomu njima i plaćale za prolaz njihovim morem. Štoviše, hrvatski je knez sa svojim brodom godine 875/6. napao neke istarske gradove. U takvim prilikama Venecija je konačno uvidjela da s Hrvatima treba drugačije razgovarati i priznati da su oni u stanju spriječiti svaku plovidbu Jadranom. I ona je odmah, na početku Branirnirova kneževanja, godine 879, sklopila s Hrvatima ugovor, u kojemu se obvezala da će Hrvatima plaćati stalni godišnji danak za slobodnu plovidbu Jadranom, a Hrvati obećahu da neće više napadati ni mletačke lađe, ni mletačke trgovce.

Bio je to trijumf hrvatske pomorske snage, postignut odlučnim stavom prema svakomu onomu koji je dolazio izvana, s mora, da Hrvatima nametne svoju volju i spriječi njihovu dominaciju na ovome moru.

Venecija je mislila da je tako riješila goruće pitanje mletačkog pomorskog i državnog života koje je s morem bilo tijesno povezano i jedino od mora crpilo sokove za svoj napredak. Međutim, to nije bilo tako. Postojali su tu i Neretljani, istina, ne tako organizirani kao Hrvati, ali dovoljno jaki i odlučni da svoja prava brane i da na Jadranu gospodare po svojoj miloj volji u vodama koje nisu bile unutar hrvatske države. S njima je Venecija mislila silom urediti odnose na moru. Ali su dvije njene flote, od kojih je druga išla pod komandom samog dužda Petra Kandijana I., godine 880., doživjele ne samo neuspjeh nego i poraz, kod današnje Makarske. U okršaju izgubi život i sam dužd. Bilo je to slavlje za Neretljane, a veliko razočaranje za Veneciju. Problem neretljanske opasnosti ostao je još uvijek za Veneciju stalan.

U to je došlo vrijeme cvjetanja i sjaja hrvatske države i hrvatske mornarice. Vrijeme je to hrvatskoga kralja Tomislava (o. 910.-928.), Trpimira (o. 928.-935.) i Krdimira (o. 935.-945.) kada je hrvatska država mogla dignuti do šezdeset tisuća konjanika i stotinu tisuća pješaka, a na moru osamdeset sagina i stotinu kondura! Takva snažna pomorska država ne samo da ne da ni blizu kakvu prodiranju s mora nego ona ne dopušta ni narušavanje njenih obveza prema nekoj drugoj strani. Tada ona čuva svoje more i ne da ni Neretljanima da slobodno po njemu gospodare.

Ali, kada je zbog borba za prijestolje i na kopnu i na moru Hrvatska uvelike oslabila i od osamdeset spala na trideset sagina, nije ona više mogla stvarno vladati morem. Neretljani su ponovo zavladaali morem, hvatali na njemu trgovačke lađe i

pljačkali ih. Neretljane je mogao obuzdati samo domaći gospodar tih obala, ali nikako ne netko izvana.

Videći da hrvatski vladari nisu više u stanju čuvati more od nekontroliranog gusarenja, odluči se Venecija ponovo na oružanu pomorsku ekspediciju na Neretljane. God. 946. posla dužd Petar Candiano III. veliko mletačko ratno brodovlje od 33 gumbarija pod komandom Ursa Badovarija i Petra Rosola na Neretljane, ali su se obojica vratila »bez uspjeha«. Ni druga pomorska ekspedicija, s istim brojem gumbarija, nije uspjela i mletačko se brodovlje vratilo neobavljena posla. Neretljanska je mornarica branila svoj kraj. Ni tako velika flota od 33 gumbarija nije ju mogla slomiti! Poslije te mletačke pomorske ekspedicije Jadransko je more bilo pod kontrolom Neretljana, koji su ponovo pljačkali mletačke lađe, kao i prije Tomislava. Tada su se tek Mlečani uvjerali da oni nisu u stanju slobodno ploviti Jadranskim morem bez sporazuma i s Neretljanima. Zato su i s Neretljanima sklopili sličan ugovor kakav su imali s Hrvatima, tj. da će im plaćati godišnji danak za slobodnu plovidbu Jadranskim morem.

Tako je Venecija god. 946. priznala da ne može svojom flotom osigurati siguran prolaz svojih i drugih lađa koje su u Veneciju plovile i da je sloboda plovidbe na Jadranu ovisna o dobroj volji Hrvata i Neretljana.

Mletačke su lađe sada bez straha plovile Jadranom, a neretljanske ratne lađe pretvorile su se u trgovačke, kao nekada hrvatske. Neretljanska vlastela, koja su do tada na svojim lađama krstarila Jadranskim morem tražeći od stranih lađa naplatu za slobodan prolaz, sada su se pretvorila u mirne trgovce koji su obilazili luke našega primorja ili plovili do susjednih obala Italije, u trgovačke svrhe.

Takvo je stanje, možda, laskalo i Hrvatima i Neretljanima, ali ono je umrtvilo njihov borbeni duh. To će im se pola stoljeća kasnije teško osvetiti.

Venecija je redovito plaćala svoj danak i Hrvatima i Neretljanima, a oni su od ljutih i borbenih gusara postali trgovci. Ali je god. 996. mletački dužd Petar II. Orseolo, najснаžnija ličnost dotadašnje mletačke povijesti, nakon što je učvrstio položaj Venecije unutar svijeta Sredozemnoga mora, zabranio da Venecija i dalje plaća danak i Hrvatima i Neretljanima, svjestan da je ona dovoljno jaka na moru da ga može čuvati od bilo kojih gusarskih napadaja. On je to učinio jer je dobro znao da ni Hrvati ni Neretljani nisu bili više u mogućnosti da odoliti eventualnoj pomorskoj ekspediciji na njihove obale, jednostavno zbog toga što oni više nisu imali ni jakih vladara, ni složnih vođa, ni ratnih lađa, ni borbenoga duha. Kada su Hrvati na uskratu danka od Venecije odgovorili gusarenjem i napadajima na mletačke trgovačke lađe, mletački je komandant flote Badovarije Bragadino osvojio Vis i stanovništvo mu odveo u ropstvo, a grad razorio.

Tri godine nakon toga, god. 1000., sve uz pristanak Bizantije, Petar II. Orseolo uputio se na zauzimanje Dalmacije. Bez ikakva otpora Hrvata i Neretljana Petar II. Orseolo je god. 1000. redom zauzimao, odnosno stavio pod svoju vlast, Osor, Zadar, Rab, Krk, Biograd, Trogir, Split, Dubrovnik, a poslije junačkog otpora padoše i Hvar i Korčula. U to su se vrijeme u Hrvatskoj svađali oko prijestolja, a Neretljani su plovili trgovačkim poslom u Apuliju.

Godina 1000. jedna je od najtežih u hrvatskoj povijesti. Bez otpora pa čak s

oduševljenjem i slavljem predavali su se Veneciji najvažniji gradovi na istočnoj obali Jadrana. Petar II. Orseolo stisnuo je i Hrvate i Neretljane željeznim lancem osvojenih pozicija i osigurao plovidbu svojoj mornarici onako kako je on to zamišljao, ali mnogo lakše i jednostavnije nego je mogao i sanjati.

Kao uzrok te katastrofe smatraju se dinastičke svade unutar hrvatske države i tvrda politika hrvatskih vladara prema dalmatinskim gradovima. Međutim, glavni je uzrok bio taj što ni Hrvati ni Neretljani nisu tada više imali svojih borbenih mornarica, što su primajući redovito mletački danak bili omlohavili, što su gotovo bili i zaboravili na napad i obranu i što im lađe i ljudi nisu bili spremni za borbu. Ekspedicija Petra II. Orseola zatekla je i jedne i druge nespemne, i duševno i materijalno, pa i politički. Sjajna flota pod komandom dužda prolazila je našim kanalima, ulazila u naše luke, a da joj se sve do Hvara nije nitko opirao, a u Hvaru samo na kopnu, u kaštelu Hvara, dok se o pomorskom otporu ništa ne spominje.

Istina, tako je mastan zalogaj bio za Veneciju toga vremena prevelik. Tada su bili u njenim rukama: Poreč-Pula-Osor- Rab- Krk -Zadar -BiogradTrogir-Split-Hvar-Vis-Korčula-Lastovo-Dubrovnik, idealan trgovački put uz istočenu obalu Jadrana! Ali je sav ostali teritorij izvan spomenutih gradova bio u hrvatskoj državi ili u Neretljanskoj oblasti pa kada je god. 1009. umro veliki dužd Petar II. Orseolo i s njime u Veneciji nestalo čovjeka energije i snage, sposobna da nastavi njegovu politiku, a s druge strane hrvatski vladari vidjeli i shvatili što se godine 1000. dogodilo, da im je država sputana i okovana lancem gradova u mletačkim rukama, počeo se spremati da ih Veneciji oduzmu. God. 1027. prisilili su oni Split i Trogir da im priznaju vrhovnu vlast, a onda je jednim «velikom zamahom hrvatski kralj Petar Krešimir IV. (1058.-1074.) uspio da mu je Bizantija god. 1069. prepustila i formalno cijeli svoj temat Dalmaciju, tj. gradove: Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik. Time je Petar Krešimir IV. postao kralj Hrvatske i Dalmacije. U hrvatskoj je državi bila tada neprekinuta obala od Raše do Neretve, sa svim otocima pred njom. Zato je kralj Petar Krešimir IV. mogao u svojoj ispravi od godine 1069, izdanoj u Ninu, s ponosom i u punoj istini reći da je »svemoguć Bog proširio na kopnu i na moru« granice Hrvatske, i u prisutnosti svojih dostojanstvenika darovati samostanu sv. Krševana u Zadru »naš vlastiti otok u našem dalmatinskom moru, koji se zove Maun«. Jadransko je more bilo opet »NAŠE MORE«.

Drugi je to uspon naše pomorske snage: tadašnja Hrvatska, u kojoj se nalazila i cijela Neretljanska oblast, pod snažnom rukom moćnog i pametnog vladara postala je ponovo velika snaga na Jadranskom moru, sposobna ne samo braniti svoje granice od neprijatelja nego i držati red i sigurnost plovidbe Jadranom.

Takvu je snažnu mornaricu imala Hrvatska i za kralja Zvonimira. U velikom sukobu između Normana pod vodstvom Roberta Guiskarda i Bizantije pod vodstvom Alebije Komnena, vodili su se najodlučniji bojevi upravo na moru. I u tim velikim sukobima, u kojima je na strani Bizantije stajala Venecija, stajao je Zvonimir sa svojom sjajnom flotom na strani Guiskardovoj, dižući visoko glas snage i sposobnosti hrvatskih lađa i hrvatskih mornara.

A onda je došao slom. Naši krajevi, koji su pet stotina godina uspijevali obraniti

svoju slobodu i slobodu svoje obale od uljeza s mora, nisu e uspjeli obraniti od onih koji su dolazili s kopna. U punom kaosu koji je nastupio u Hrvatskoj poslije smrti kralja Zvonimira domogli su se hrvatske krune mađarski Arpadovići. Njih je priznalo i hrvatsko plemstvo i dalmatinski gradovi, uz izvjesne privilegije plemićkim obiteljima i dalmatinskim gradovima. Hrvatske je države kao takve nestalo, a njenim su teritorijem vladali pojedini feudalci, često puta tuđinci, sad u određenim, a sad u labavim odnosima prema vladaru. Naši gradovi, posve odijeljeni jedan od drugoga, unutar svojih komuna, svaki s posebnim statutom i privilegijama, imali su po koji brod, štoviše i čitavu flotu, kao što je to imao Dubrovnik, znali su i među sobom voditi pomorske ratove i zametati pomorske bitke, kako su to činili Split i Trogir, ali sve je to bilo partikularistički podijeljeno. Nikada poslije Zvonimira nije nijedan vladar uspio da mornarice tih gradova skupi i snažno na moru istupi. Pokušaji Ludovika Anfojca (1342.-1382.) ostali su uvijek samo u zametku, nastojanja Tvrtka I. ostadoše samo na pregovaranjima.

U takvim prilikama, kada na našoj obali nije postojala nikakva veća pomorska snaga, kada je čak i Dubrovnik bio uza svu tadašnju svoju brojno veliku mornaricu stvarno u nemogućnosti da stvori neku malo veću ratnu mornaricu, jer su Mlečani imali čak većinu njegovih brodova u svojim rukama, mogla je Venecija na Jadranskom moru raditi što god je htjela da nije bilo bar u jednom dijelu naše obale i stare pomorske svijesti i neustrašivoga gusarskoga duha.

U to vrijeme, kada od godine 1102. pa dalje u našim primorskim krajevima vlada dinastija tuđe krvi, koja uz to uopće nije nikad shvatila vrijednost i važnost mora za život i blagostanje države i naroda, kada stranci slobodno prolaze tim morem i proglašuju ga svojim teritorijalnim posjedom, ne vodeći nimalo računa o državi i vladarima koji njenom istočnom obalom vladaju, pa na kraju čak i zabranjuju tim vladarima da preko Jadrana svoje čete prevoze probudio se ponovo stari duh na jednom dijelu naše obale. Bilo je to u kraju u kojemu su i Ilirski Ardiejci, najopasniji gusari Teutina vremena, imali svoja sjedišta, a Neretljani svoja gnijezda, na obali od Omiša do ušća Neretve.

Neretljani su bili prestali gusariti za vrijeme Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, ali kada je poslije njih na tim obalama nestalo kraljevske, državne ratne mornarice, kada su oni osjetili da nema nikoga koji bi bio u stanju braniti to more i tu obalu, dadoše se ponovo na gusarenje, sada plemenski organizirani, pa je od Istre do Drača Jadransko more stajalo pod njihovom kontrolom. Nazivali su ih omiškim gusarima, po centru njihova plemena gradu Omišu, Kačićima, po hrvatskom plemenu Kačića koje im je na čelu stajalo, a koje je u X. i XI stoljeću prešlo rijeku Cetinu i zagospodarilo cijelim primorjem sve do Neretve, a pripadali su mu neko vrijeme i otoci Brač i Hvar.

Kačići razviše svoje djelovanje odmah poslije propasti Hrvatske kao samostalne države i već odmah sredinom stoljeća gospodare oni suvereno sve do daleko na jug. Oni tada pljačkaju trgovačke lađe sve do južno od Kotora. Godine 1167. obećali su Kotoranima da neće pljačkati njihove lađe, kao ni druge koje budu plovile u Kotor, od Molunta do Trasta, ako im Kotorani. a i drugi, budu plaćali ugovorenu otkupninu za

slobodnu plovidbu. Možda su već tada, a svakako god. 1190., sklopili i Dubrovčani sličan ugovor s Kačićima i Kačići obećali da neće napadati ni oni ni njihovi ljudi dubrovačke trgovačke lađe od Molunta do Vratnika.

Tri stotine i više godina traje u raznim oblicima ovo gospodarenje Kačića na Jadranu. Protiv njih vode upornu i stalnu borbu Venecija. Godine 1122. organizira savez za rat protiv njih sam papa, Honorije II. On čak šalje u tu svrhu jednog svog legata kralju Andriji II., ostrogonskom nadbiskupu i gradu Splitu, a Dubrovnik pozva da istupi protiv Kačića. Pola stoljeća nakon toga (godine 1274.) napuljski kralj Karlo sklapa s gradovima Splitom i Šibenikom savez protiv Kačića. A kada su knezovi Bribirski postali knezovima Omiša, postadoše Ornišani (Kačići) za Veneciju nevolja prvoga reda. Ona ih je pokušavala na razne načine slomiti, ali uspjela nije. Gradovi Split, Trogir i Šibenik priznadoše god. 1323., odnosno 1327. mletačko gospodstvo, tražeći na taj način zaštitu od omiških gusara, ali im Venecija nije mogla pomoći. I tek onda kada je Venecija kupnjom uspjela dobiti Dalmaciju i sa svih strana okružila omiški, odnosno kačićki teritorij, bilo je njima onemogućeno izlaženje na otvoreno more. Tako su oni poslije tri stotine godina vladanja morem, klonuli, stisnuti od nesrazmjerno veće pomorske sile, tada najveće na svijetu.

Činilo se da je doista Jadransko more puni dominij Venecije. Tu su njenu dominaciju Jadranom priznavale i mnoge velesile tadašnjega svijeta, i svaki ulaz neke strane flote u Jadran smatrao se povredom mletačkog teritorija. A kada je Venecija poslije kupnje Dalmacije god. 1409. uspjela da do 1420. zauzeti cijelo naše primorje, osim Dubrovnika i njegova teritorija, ona je doista mogla u punoj mjeri, pomoć u svoje jake ratne mornarice koja je stalno krstarila Jadranom, uživati punu vlast na Jadranu. I tako je doista bilo stotinu i pedeset godina.

A onda se ponovo probudio na našim obalama otpor. Ovaj put ne na srednjem Jadranu, u kraju Ardiejaca, Neretljana i Kačića, nego na sjevernom, u našem Kvarneru, u Senju.

Potomci hercegovačkih gorštaka, nasljednici nekad nesavladivih i buntovnih Delmata, izbjegoše ispred turskog zulumata i, preko Klisa naseljeni u Senju, sanjahu o osveti Turcima. Kad ih je u tom Venecija htjela spriječiti, pa je god. 1557. čak blokirala Senj, postadoše uskoci i Venecija ljuti neprijatelji, do istrebljenja.

Srodivši se s morem držali su ga uskoci svojim i plovili su po njemu i radili na njemu po miloj volji ono što su sami držali za dobro. S druge je strane Venecija to more držala svojim i nije dopuštala nikome da po njemu bez njena odobrenja krstari ili plovi.

Te dvije, u svojoj srži oprečne, koncepcije iskorišćavanja mora: mletačka trgovačka i političko-imperijalistička i uskočka koja je more držala slobodnim poljem svoga djelovanja, ne obazirući se na teorije nikle u Veneciji o njenu teritorijalnom gospodstvu na Jadranu, sukobile su se do najvećih razmjera. I u vrijeme kada je cijela naša obala, osim Hrvatskog primorja i Dubrovačke Republike bila pod vlašću Venecije, kada nijedna naša komuna nije smjela poduzimati ma kakve pomorske pothvate koji nisu bili u skladu sa solidnim stanjem koje je Venecija tokom stoljeća na moru izgradila, uskoci su bili odraz one dominacije morem koja je bila duboko ukorijenjena

u našem narodu i koja je izbijala sada na jednoj, a onda na drugoj strani, neobuzdana i slobodna, stihijski velika i nesalomljiva. Već od pada Klisa i prijelaza uskoka u Senj, a napose od god. 1557. uskoci suvereno upotrebljavaju Jadransko more kao svoje na cijeloj njegovoj prostranosti od Kopra do Kotora. Zalijeću se kroz kanale i kanaliće između obale i otoka, između otoka i otoka, otoka i otočića, bez bojazni i smjelo, po najvećim olujama i bijesnim valovima, na strah i trepet svima onima koji im nisu htjeli tu slobodu priznati.

Tumačiti uskočko djelovanje kao gusarstvo, kao pljačku tuđe imovine, suviše je bornirano i suviše prilagođeno, zapravo ropski prilagođeno mletačkom trgovačkom shvaćanju prilika na moru. Po kojem pravu smiju Mlečani biti gospodari mora, a uskoci ne, po kojem pravu smiju Mlečani i drugi iskorišćavati more, a uskoci ne, ako su i jedni i drugi na tom moru i ako uskoci zapravo nikada nisu zalazili na talijansku stranu Jadrana, nego su se uvijek, gotovo bez izuzetka, držali samo istočnog njegova dijela? Nema sumnje da se ne može pravdati poneka uskočka svirepost, koja je bila plod odgoja i osveta, ali se ne može pravdati ni mletačko ponašanje prema uskocima, kada bi ih Mlečani uspjeli ponekad zarobiti, a koje je bilo grozno do strahote. A kako se može pravdati Tiepolovo osvajanje Karlobaga, ubojstva karlobaških uskoka i razaranja mjesta (g. 1592.) i toliko sličnoga?

Venecija je branila svoju politiku na Jadranu, uskoci su bili jedina smetnja njenu mirnom posjedovanju toga mora i jedini uzrok za prigovor koji joj je Turska postavljala da nije u stanju držati red na Jadranu i osigurati na njemu trgovačke lađe i trgovce. Prema tadašnjem, a i današnjem međunarodnom shvaćanju, Venecija je bila u pravu. Ali to joj pravo nisu priznavali uskoci koji su isto tako kao i ona bili na tom moru. Venecija je kupnjom stekla Dalmaciju i ona je po međunarodnom pravu imala puno pravo na teritorijalno more, ali to joj pravo nisu uskoci nikada priznali. Oni su se prema tomu i vladali.

Osamdeset godina uskoci su bili emanacija našeg narodnog prava na more, jedini izraz našeg prirodnog prava na ove obale na kojima smo tada kao Slaveni bili već tisuću godina, a kao potomci onih, koji su prije Slavena ove obale nastavali punih pet tisuća godina. A tada, da nije bilo uskoka, ne bi se ni znalo da na ovim obalama nije sve zamrlo u letargiji tuđinskog robovanja ili u brizi za stjecanjem bogatstva u zaštiti velikih.

Sudbina uskoka nije bila odlučena na moru, nego diplomatskim putem, god. 1617. u Madridu. Prema madridskom sporazumu oni su morali napustiti more.

Njihove su lađe spaljene. Tako su odlučili veliki: njemački car, španjolski kralj, nadvojvoda Austrije i Venecija, tadašnji gospodari golemih država i silnih mornarica. I uskoci su se morali tome pokoriti. Oni su bili slomljeni od neizmerno jače snage od svoje, ali ne savinuti. Podlegoše u borbi kao najžešći lavovi.

U doba kada je ostali naš narod stenjao pod tuđim gospodstvom, osim jedine dubrovačke oaze, uskoci su cijelom svijetu pokazali nesavladivu njegovu snagu. Venecija koja se držala gospodaricom Jadrana nije, ustvari, to bila jer su na njemu uskoci, protiv njene volje i protiv njene goleme flote, po njemu slobodno plovili, dok im cijeli krajevi istočnog jadranskog primorja plaćahu neko vrijeme danak. Neustrašivi,

gordi i drski pokazao koliko vrijedi na našem moru pojedinac koji je istovremeno i mornar koji se ne boji ni najbješnje bure i borac koji sve daje za slobodu.

Poseban položaj ima unutar naše pomorske historije i obrane naše obale od stranog elementa Dubrovnik. Položivši temelje svojoj mornarici i svojoj trgovini gotovo od svoga osnutka u VII. stoljeću, razvijao je on dalje, kao grad dalmatinskog bizantinskog temata, te dvije osnovne grane svoje ekonomike. To je on nastavio i onda kada ga je god. 1205. Venecija osvojila i držala ga pod svojom vlašću sve do zadarskoga mira, god. 1358. Pretrpjevši tada veliku krizu, kada su Mlečani povukli svoje brodove i svoje kapitale iz njega, Dubrovnik je pod ugarsko-hrvatskim kraljevima brzo došao k sebi, i krenuo velikim koracima dalje, stvarajući, iz godine u godinu, sve veću trgovačku mornaricu, koja je plovila po svim obalama Sredozemnoga mora i Atlantika, da dostigne svoj vrhunac u XVI. i XVII. stoljeću, kada će mu snagu slomiti i potres i Venecija.

Ali je dubrovačka mudrost vladanja i odnosa prema raznim državama vrijedila Dubrovniku više nego čitava golema flota koja nikada ne bi mogla odoljeti snazi Venecije toga vremena. Time je Dubrovnik uspio sačuvati svoju slobodu koja je nekoliko puta o tankoj niti visjela. On je pronašao način da, mada nije mogao ni tražiti da vlada morem, slobodno omogućiti plovidbu svojih mnogobrojnih lađa, svojih mornara i svojih trgovaca po svim morima svijeta. Mudročću, čestitošću i sposobnom svojom diplomacijom Dubrovnik je uspio odbiti i najteže napadaje na svoju slobodu koju je sačuvao, u danim prilikama i granicama, za sebe i svoju republiku sve dok mu je nije napoleonska stihija oduzela. Možda bi stari Dubrovčani, u punom zamahu svoga duha, bili i tomu znali izbjeći, ali to nije mogao Dubrovnik XVII. i početka XVIII. stoljeća, kao što to deset godina prije nije mogla ni Venecija.

Ali sasvim bismo nepotpunu i krivu sliku o našim pomorcima stekli kada bismo ih gledali samo kroz borbenu sliku naših uskoka, u njihovoj stihijskoj širini bezgranične slobode na ovome moru. Naši primorci, od Kopra do Ulcinja, nisu, istina, osim Dubrovnika, bili u svojoj nacionalnoj državi, ali su, ma koliko okljaštrene bile njihove autonomne komune, oni ipak imali u njima stalno i neprekidno svoju komunalnu autonomiju i gotovo sve komune i svoju galiju kojom su u ratovima Venecije sudjelovale, boreći se ne samo za čast zastave svetoga Marka nego i za čast svoje komunalne galije i zastave. Naše komune pod Venecijom nisu bile nikakve ropske zajednice i Venecija im nije smetala u njihovu unutrašnjem životu, ukoliko taj nije išao na štetu opće republičke državne cjeline. One su se tokom stoljeća saživjele s Venecijom i unutar Mletačke Republike razvijale svoj potpuno slobodan kulturni život i svoje unutarnje političko i socijalno uređenje.

Sasvim je krivo prikazivan od onih koji su proglasili da su za vrijeme Venecije naše komune bile u nekom ropskom odnosu. Toga ne bi ni naš narod ni naši gradovi bili trpjeli. Oni bi bez svake sumnje bili podigli ustanke, kakve su povremeno dizali protiv svojih plemića koji su komunom željeli na štetu pučana vladati. Treba jednom zauvijek takvu neistinu odbaciti i priznati našim gradovima i našim komunama, a naročito našim pučanima u tim komunama, njihovu težnju za ravnopravnošću, za slobodnim upravljanjem svojih komuna unutar njihovih autonomnih statuta i Mletačke

Republike. Ne, nisu naši djedovi, gotovo četiri stoljeća, bili nikakvi robovi, i slično. Bili su slobodni ljudi koji su znali ustanke podignuti protiv plemića unutar svojih komuna, kao u Šibeniku, Splitu, Trogiru, i onaj najveći i najrevolucionarniji, pučki prevrat na Hvaru god. 1510.-1514.! I kad a su se oni borili na svojim komunalnim galijama za čast crveno-zlatnog barjaka svetoga Marka, borili su se i za čast svoga grada, svoje komune i za svoju slobodu! Svaki naš primorski grad dičio se cijelom serijom tih neustrašivih boraca i pomoraca, a od svih se najviše istaknuo Perast. I kod Lepanta 1571, i kod Patrasa 1645., kod Kandije 1646., kod SanteMaure i Preveze, u Arskom zaljevu 1681., kod Herceg-Novoga 1687., kod Navarina, Modona, Argosa, Korinta, Atene i Negroponta (Eubeje) 1687., i u bezbroj drugih pomorskih bitaka Venecije bili su naši mornari među najhrabriji i najistaknutijima, a u prvom redu sinovi Perasta i Boke, Trogira, Hvara, Kotora i Šibenika, Korčule, Zadra i Raba. Svuda gdje se na moru borila Venecija, a toga je bilo mnogo i u XVI. i u XVII. stoljeću, bili su naši mornari i borci među prvima. I oni su se borili s oduševljenjem i sviješću da se bore ne samo za čast i veličinu Venecije nego za slobodu, onu relativnu slobodu svoga grada i svoje komune, za kršćanstvo i svoj obraz!

Povijest mletačkih pomorskih ratova ujedno je i tragična i slavna povijest podviga naših mornara, boraca i galeota. Ne mogavši da na svojim lađama gospodare morem, oni su pomagali Veneciji, i kao što su sinovi našeg naroda prolijevali krv na europskima bojištima boreći se za čast tuđih zastava, naši su mornari rumenili svojom krvlju sva mora oko Balkanskog poluotoka, boreći se i ginući za kršćanstvo, za Veneciju i za slobodu, kakvu su oni tada sebi predstavljali.

I pala je Venecija. Kao gromom ošinit stajao je cijeli naš narod od Kopra do Budve. S njom je nestajala i jedna sve do tada u cijelom svijetu priznata golema mornarica i tisućljetno pomorsko iskustvo, tisućljetni trofej i pomorskih bitaka i slavni komandanata i mornara, među kojima su naši ljudi bili ponajbolji. Svaki je naš grad, svaka naša primorska komuna zatvarala jedan omašan svezak svoje povijesti, u kojoj je mnoga stranica bila slavom ispisana.

Prvo austrijsko vladanje u Dalmaciji (1797.-1805.) samo je jedna epizoda koja nije ostavila traga, kao što ni doba francuskog vladanja, koje je zadiralo u upravni, sudski i kulturni život, a ne samo da nije uspjelo ma šta na moru učiniti nego je za vrijeme francuskog vladanja u Dalmaciji sasvim propalo naše brodarstvo, pa i kotorsko i dubrovačko, bilo uslijed toga što su Englezi i Rusi zarobljavali brodove našega primorja, koje je bilo pod Francuzima, ili uslijed toga što su ti brodovi, ne mogavši izaći na otvoreno more, propali u našim lukama.

God. 1813. prestala je francuska vlast u Dalmaciji, a 1815. cijelo je naše primorje od Kopra do Bara došlo u vlast austrijskih Habsburgovaca.

Više od stotinu godina bilo je naše primorje u austrijskoj, odnosno austro-ugarskoj državi, prvih pedeset godina sasvim zanemareno, gotovo napušteno i zaboravljeno, vegetirajući u svemu, pa i u pomorstvu. Zatim je počeo polagani, vrlo polagani uspon, da onda tek u devetom i desetom desetljeću dobije velik zamah, naročito u Dubrovniku, punom stare pomorske tradicije, i u Malom Lošinj, u Rijeci, Senju i u Zadru, a manje

u Šibeniku, Visu i Makarskoj. Taj će se razvitak nastaviti i u dvadesetom stoljeću u istim centrima koji će sve više i više gravitirati prema Trstu, dok će se u Rijeci, pod jakim okriljem mađarskog prodora na more, stvoriti drugi centar u kojemu će gotovo cijelo osoblje od kapetana do mornara biti hrvatsko, kao što će isto tako i u Trstu gotovo cijelo osoblje biti naš svijet s našega primorja od Istre do Budve.

U tom velikom razdoblju od više od stotinu godina došlo je upravo sredinom stoljeća, god. 1866., do odlučene borbe za Jadransko more između Austrije, koja do tada za more nije ni marila, i mlade i poletne ujedinjene Italije koja je, naslijeđivši tradicije Genove i Venecije, htjela dominirati Jadranom. U bici pod Visom, 20. kolovoza 1866., u sukobu između talijanske i austrijske mornarice pobijedila je austrijska, pod komandom Mariborčanina admirala Thegetthoffa kome pripada prva zasluga za tu pobjedu, a onda hrabrim i borbenim mornarima koji su, svi odreda, uz rijetke iznimke, bili Hrvati ili sinovi naših obala. A zatim je slijedila šutnja. Ratna se mornarica podizala, podizala se i trgovačka, ali vrlo polagano, da onda u devetom desetljeću došlo je do jačeg zamaha na cijelom primorju od Trsta na jug.

Bilo bi neistinito prikazivanje našeg pomorskog života kad ne bismo istakli da je upravo naš život najviše pridonio razvitku austro-ugarske trgovačke mornarice, da su upravo naši kapetani i mornari pronosili svijetom dobar glas austrijskih parobroda, pomorsku sposobnost i svijest, kad je to doista tako bilo. Jest, naši su kapetani i mornari, u borbi s olujama, monsunima i tajfunima krčili put austrijskoj trgovini na istok, naši su djedovi, očevi, stričevi, braća, rođaci i znanci pribavili austrougarskoj zastavi poštovanje na svim morima zemljine kugle. Ali je ime našeg naroda ostalo u pozadini: radili smo pod tuđinom, našim gospodarem, da steknemo kruha i ruha našoj djeci. Austro-ugarsko pomorstvo u svim svojim vidovima bilo je u svemu, pa čak i u velikom dijelu uloženog kapitala, naše, pa makar ono prolazilo svijetom pod zajedničkom zastavom austro-ugarskih naroda kojima na čelu nije stajala većina u carstvu, Slaveni, nego manjina, Nijemci i Mađari koji su naslijedili baštinu vjekovnog feudalizma.

A kada je dogorjelo, kada su naši mornari došli do svijesti da u prvome svjetskom ratu rade i ginu za tuđe interese, kada je u njihove duše prodrila pored nacionalne i socijalistička svijest, pobuniše se i skinuše sa svojih ratnih lađa austrijske zastave i iz starodrevnog sijela pomorstva, Boke kotorske, objaviše svijetu svoju odlučenosť da se neće boriti i ginuti za tuđe interese.

I pala je Austro-Ugarska Monarhija, srušio se dotrajali kruti mađarsko-austrijski feudalizam, a naši su se narodi našli u svojoj slobodnoj domovini, poslije tisuću i više godina ujedinjeni. Pomorska svijest, vezana više od tisuću godina uz more i primorje, teško je prodirala u naše krajeve daleke od mora. Neshvaćanje za more, nepoznavanje njegove važnosti za blagostanje one države koja ga ima sprječavalo je procvat pomorstva na cijeloj liniji svih potreba za njegov razvoj. Ali je uza sve to, stalnim i upornim nastojanjem onih koji su i te kako shvaćali i osjećali, pomorska svijest polako ali stalno prodirala u sve dijelove naše otadžbine i sve česti naših naroda. I mi smo napredovali, naročito u trgovačkoj mornarici, koje je tonaža stalno rasla. Rasla je i

ratna mornarica, ali ni približno onako kako je to trebalo biti, a pogotovo nije se u njoj gajilo onakav borbeni duh koji bi bio sposoban da se onim malim što se imalo postignu velika djela. Kad je došlo do rata, i kada je trebalo da mornarica ispuni očekivanja koja je narod s pravom u nju polagao, ona je potpuno zatajila, osim časnog i slavnog izuzetka krstarice »Zagreb« i dvojice njenih oficira.

Države propadaju i nestaju, ali narodi ne propadaju i ne propada duh naroda, stoljećima, pa čak i tisućljećima odgajan za slobodu.

(NAPOMENA: Izvorni tekst prilagođen je suvremenim tokovima naše povijesti, a također je i lektoriran prema pravilima suvremenog pravopisa hrvatskog standardnog književnog jezika.)